Валентина ДЕРЕШ,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії й методики виховання,
психології та інклюзивної освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (м. Херсон)
e-mail: deresh2020@gmail.com

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ ДІТЕЙ З СОЦІОАДАПТАЦІЙНИМИ / СОЦІОКУЛЬТУРНИМИ ОСВІТНІМИ ТРУДНОЩАМИ

Кожна дитина має право на якісну і безпечну освіту. Задля цього в закладах освіти обов'язково слід здійснювати профілактику будь-яких форм прояву насильства, дискримінації та соціального відчуження. Діти із соціоадаптаційними / соціокультурними освітніми труднощами є особливо вразливими до деструктивних проявів міжособистісної взаємодії – булінгу.

Внаслідок воєнних дій, вимушеного внутрішнього і зовнішнього переміщення населення, негативних соціально-економічних змін в українському суспільстві суттєво збільшилася кількість дітей із соціоадаптаційними / соціокультурними освітніми труднощами. Адже діти в нових умовах зіштовхуються з бар'єрами соціалізації, мовними і культурними відмінностями, депривацією. Усе це негативно впливає на соціоадаптаційний потенціал новоприбулих. Через недостатній рівень сформованості соціальних навичок та соціокультурні відмінності такі діти часто стають жертвою булінгу з боку однолітків.

Проблематику запобігання насильству та булінгу в дитячому середовищі досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні науковці: Т. Алексєєнко, О. Безпалько, І. Звєрєва, Д. Олвеус, В. Оржеховська, П. Сміт та ін. Питання інклюзивної освіти та психолого-педагогічного супроводу дітей з освітніми труднощами висвітлено в працях О. Гуцал, Л. Завацької, О. Колупаєвої, О. Нагорної, В. Синьова, О. Таранченка та ін. Водночас специфіка профілактики булінгу саме щодо дітей із соціоадаптаційними / соціокультурними труднощами в умовах сучасних викликів потребує додаткового дослідження.

Соціоадаптаційні / соціокультурні освітні труднощі в дітей можуть бути зумовлені як внутрішніми особливостями розвитку, так і зовнішніми

чинниками. Соціоадаптаційні освітні труднощі найчастіше виникають внаслідок обмежених можливостей дитини успішно пристосовуватися до вимог освітнього середовища та правил соціальної взаємодії. Діти з такими особливими освітніми потребами мають труднощі в емоційно-вольовій сфері, у них не сформовані комунікативні навички, не розвинена емпатія, їм складно розуміти соціальні контексти та невербальні сигнали тощо. Також соціоадаптаційні труднощі можуть проявлятися через дезадаптивні форми поведінки, що є реакцією дітей на стрес [3]. Соціокультурні труднощі наразі найчастіше виникають у дітей, які змінили місце проживання і стали внутрішньо переміщеними особами або ж біженцями за кордоном, чи у дітей, які перебували в окупації. Ці труднощі спричинені невідповідністю між сформованими соціокультурними навичками і соціокультурним виміром освітнього середовища в якому перебувають новоприбулі [1].

До дітей із соціоадаптаційними / соціокультурними освітніми труднощами кривдники можуть застосовувати різні форми булінгу: фізичний, вербальний, соціальний, психологічний, кібербулінг тощо. Тому надзвичайно важливо вчасно розпізнати булінг і надати необхідну допомогу як жертві агресії, так і булеру та спостерігачам. Для цього в освітньому середовищі необхідно здійснювати ефективну профілактику булінгу, яка передбачає систематичну роботу із усіма учасниками освітнього процесу і включає в себе первинну, вторинну і третинну профілактику.

Первинна профілактика носить превентивну мету і охоплює усіх здобувачів освіти, батьківську громаду і педагогів. Вона передбачає формування інклюзивної культури, толерантного і безпечного середовища, розвиток емпатії та емоційного інтелекту. Необхідно проводити психологічні хвилинки, знайомити дітей із правами людини та алгоритмом дій у випадку конфлікту; створювати Кодекс класу / безпечного середовища; залучати всіх учасників освітнього процесу до участі в тренінгах, спрямованих на розпізнавання емоцій, розвиток навичок ненасильницького спілкування, конструктивного розв’язання конфліктів тощо.

Вторинна профілактика булінгу проводиться після попереднього діагностування освітнього середовища і передбачає роботу із дітьми, які відносяться до групи ризику. Це можуть бути як діти із соціоадаптаційними / соціокультурними освітніми труднощами, так і їх оточення та діти, які проявляють агресію щодо інших.

Варто використовувати програми адаптації, метод «рівний-рівному», тьюторство; залучати новоприбулих дітей до громадського життя закладу освіти, до гурткової роботи, інтерактивних заходів тощо. Важливою є робота психолога із цією категорією дітей, адже групові тренінги соціальних навичок дозволяють розвивати в учасників навички саморегуляції, вчать долати імпульсивність та адекватно виражати емоції.

Третинна профілактика здійснюється в конкретних випадках булінгу з усіма його учасниками. У першу чергу розробляється індивідуальна програма підтримки постраждалої дитини командою супроводу. Також надаються послуги соціально-психологічної реабілітації усім учасникам булінгу [2].

Наголошуємо, що профілактика булінгу дітей із соціоадаптаційними / соціокультурними освітніми труднощами потребує залучення всіх учасників освітнього процесу. Необхідно серед батьків здійснювати просвітницьку роботу, знайомити їх з алгоритмом захисту прав дітей і реагування на випадок булінгу; формувати толерантне ставлення до інших та руйнувати стереотипи і упередження. Педагоги повинні володіти інструментами інклюзивної педагогіки, навичками медіації та асертивної поведінки, щоб, за необхідності, мати можливість вчасно допомогти іншим учасникам освітнього процесу.

Підсумовуючи, зауважимо, що профілактика булінгу дітей із соціоадаптаційними / соціокультурними освітніми труднощами є складним безперервним процесом, який вимагає внеску всіх учасників колективу закладу освіти. Для того, щоб школа дійсно була безпечним освітнім середовищем, необхідно систематично працювати не лише з новоприбулими дітьми задля раннього виявлення соціоадаптаційних / соціокультурних труднощів та надання психолого-педагогічної підтримки, але й із усім шкільним колективом, як із дітьми, так і з дорослими, для усвідомлення і розуміння важливості відмінностей і різноманіття усіх людей.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / Л. І. Прохоренко, Н. А. Ярмола та ін. Київ :

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2021. 200 с. URL: https://ispukr.org.ua/?page_id=8429 (дата звернення: 06.10.2026).

2. Про внесення змін до Порядку реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядку застосування заходів виховного впливу : наказ Міністерства освіти і науки України від 18.06.2026 р. № 961. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1078-26#Text (дата звернення: 04.10.2026).

3. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF/sp:dark#Text (дата звернення: 06.10.2026).